

MIS TÄHTSUST ON AJALOOL? AJALOOPOLIITIKA, NARRATIIVID JA MÄLU JULGEOLEKUSTAMINE VENE-UKRAINA SÕJAS

Sergii Pakhomenko

DOES HISTORY MATTER? HISTORY POLITICS, NARRATIVES AND THE SECURITISATION OF MEMORY IN THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Abstract. The Russo-Ukrainian war has one noteworthy detail – the Kremlin’s appeal to history and so-called historical justice to explain its actions. Considering such a notable “historical” background of modern Russian geopolitics, the author of this article¹ considered the use of history in three aspects: (1) the ideology of the modern Russian regime; (2) the interpretation of Ukraine and Ukrainian statehood; (3) the general directions of history politics in the temporarily occupied territories. The author refers to securitisation theory to explain and conceptualise the algorithm by which the Kremlin’s version of history is securitised and subsequently used by the Russian Federation to justify the large-scale invasion of Ukraine. Russian model of memory securitisation exhibits several distinct features. First, within this framework, Ukraine’s politics of history – including decommunisation and reinterpretation of the Soviet legacy – is consistently framed as a security threat aimed at undermining the “historical unity” of Russians and Ukrainians and discrediting the shared past. Second, it entails the production of legitimacy – aggression is presented as a necessary act of self-defence and a means of protecting “historical justice”, while “historical arguments” are employed via propaganda to replace the principles of international law. Third, it involves identity construction – the narrative of “unity” between Russians and Ukrainians is used to justify the imposition of Russian identity on occupied

1 Artikkel on valminud Läti teadusnõukoja alus- ja rakendusuringute projekti „Riia Vabaduse väljaku taaskujutamine“ („Re-storying the Victory Square in Riga“, ReVi, Izp-2023/1-0237), Kaitseväe Akadeemia projekti O-006 „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile“ ja Eesti välisministeeriumi projekti PROF4 „Venemaa ajaloolised ja poliitilised narratiivid Kremli mõjutustegevuses suunatud Lääne (sh Eesti) ja Ukraina sihtaudituumile Vene-Ukraina sõja kontekstis“ toel ning Helsingi Ülikooli Aleksandri instituudi külalisstipendiumi programmi raames. Artikli ingliskeelne versioon ilmus 2025. aastal kogumikus „Russian Influence Operations and the War in Ukraine“ (Pakhomenko, S. (2025). Does history matter? Historical politics, narratives and the securitisation of memory in the Russo-Ukrainian war. V. Sazonov *et al.* (toim.), *Russian Influence Operations and the War in Ukraine*. Springer, 3–24). Artikli on autori loal tõlkinud eesti keelde Raili Lass.

Ukrainian territories. Thus, what unfolds is not only a physical occupation but also a cultural and symbolic one.

Võtmesõnad: ajaloonarratiiv, ajaloomälu, ajaloopoliitika, julgeolekustamine, Venemaa, Ukraina, okupeeritud alad

Keywords: historical narrative, historical memory, history politics, securitisation, Russia, Ukraine, occupied territories

1. Sissejuhatus

Ajalugu, müüdid ja narratiivid on peamised vahendid, millega riik loob endale kindlat identiteeti, eriti rahvusriigiks kujunemise käigus (sotsiaalselt tähenduslik ühine minevik on semantiline konstruktsioon, millega vormitakse olevikku ja tulevast poliitilist strateegiat). Vene-Ukraina sõda on meile näidanud, et ajalooliste ja nostalgiliste lugude välja käimine on välispoliitiline meede, millega Venemaa kujundab endale sobivat rahvusvahelist korda. Agressiooni ideoloogiline raamistamine hõlmab lisaks ajaloopoliitikale poliitajaloolise vägivalda kasutamist, et saavutada soovitud poliitilisi eesmärke. Putin õigustas neid eesmärke „pooltõdedel, väljamõeldistel ja valedel eeldustel“ põhineva narratiiviga Venemaa ja Ukraina ühise mineviku kohta ning süüdistas samal ajal ukrainlasi fašismis ja natsismis (Andrejsons, 2022; Bakke *et al.*, 2023).

See, kuidas Kreml kasutab päevapoliitikas ajaloonarratiive, viitab Venemaa valitseja kinnisideele, kusjuures Putini vastuolulisi vaateid ajaloole võib näha ka tema meelevaldsetest ajalootõlgendustest ning lugematutest kõnedest vene noortele, välisriikide juhtidele ja ajakirjanikele (Putin, 2021). Läti ajakirjanik Kristaps Andrejsons, kes analüüsis Putini kõnet Ukrainas alanud täiemahulise sissetungi eelõhtul, täheldas, et Putin on oma valitsemisaja jooksul kulutanud palju aega ja energiat ajaloo saamisele enda kontrolli alla, sest niimoodi loob ta diskursiivset reaalsust, milles Venemaa praegune vägevus tuleneb möödunud hiilgeajast ja kannatustest (Andrejsons, 2022), ning seetõttu on venelastel õigus nõuda kohalike ja üleilmsete olude muutmist. Arvatavasti on Nõukogude Liidu lagunemine, mis on Putini sõnul 20. sajandi suurim geopoliitiline katastroof (Associated Press, 2005), tekitanud temas teatava kompleksi ja soovi kontrollida lisaks olevikule minevikku ja seekaudu tulevikku. Sellepärast reageeris Putin nii valuliselt ka Euroopa Parlamendi 19. septembri 2019. aasta resolutsioonile „Euroopa ajaloomälu tähtsus Euroopa tulevikule“, mille järgi vastutab Teise maailmasõja puhkemise eest lisaks Natsi-Saksamaale Nõukogude Liit (Euroopa Parlament, 2019). Putin

kritiseeris nimetatud resolutsiooni 11. detsembril 2019 peetud Pobeda ehk Võidu korralduskomitee istungil, kus ta nimetas dokumendi autorite seisukohta „andestamatuks valeks, millel pole reaalsusega mingit seost“ (Putin, 2019). Ajaloolise revisionismi ja ajaloo „ümbekirjutamise“ süüdistused ehk nii-öelda mälusõda on saanud nii Vene-Ukraina suhetes kui ka paljudes muudes poliitilistes jagelustes märgiliseks nähtuseks (Sazonov, 2020). Putin avaldas 2020. aastal ajakirjas *The National Interest* Teist maailmasõda käsitleva artikli, milles kirjutab: „Ajalooline revisionism, mille ilminguid võib praegu täheldada läänemaailmas iseäranis seoses Teise maailmasõja ja selle tulemustega, on ohtlik, sest selline asi moonutab eriti jälgil ja küünilisel moel rahumeelse arengu põhimõtteid, mis pandi paika Jalta ja San Francisco konverentsil 1945. aastal.“ (Putin, 2020).

Järelikult on ajaloo- ja kollektiivne mälu Putini Venemaa vaatest riikliku julgeoleku jaoks võtmetähtsusega ning ajalugu on nii julgeoleku kui ka ohu osana ühtaegu kindla poliitika ajamise vahend ja subjekt, s.t ajaloopoliitika.

Siinse artikli eesmärk on analüüsida selliste ajaloonarratiivide (eriti mineviku müütide ja tõlgenduste) strateegilist kasutust, millega Venemaal õigustatakse agressiooni Ukrainas ja samas esitatakse Ukraina iseseisvust ohuna Venemaa julgeolekule. Esmalt selgitan, miks uurin ajaloo instrumentaliseerimist ja ajaloomälu julgeolekustamist konstruktivistlikus raamistikus, ning näitan, millist rolli täidab ajalugu Kremli sise- ja välispoliitika elluviimisel. Kasutan näidete toomiseks Venemaa mäluoliitikat, eriti ühtse ametliku narratiivi ja sellega sobiva ajalookäsitluse loomist, ning näitan, kuidas Venemaa julgeolekustab ajaloomälu ennekõike Suure Isamaasõja keskse müüdi kaudu. Uurin, kuidas propaganda muudab spetsiifilise ajalootõlgenduse Venemaa riikliku julgeoleku osaks. Seejärel vaatan, milline on Ukraina koht Venemaa ajaloonarratiivis ja kuidas Ukraina suveräänsuse eitamine on muutunud agressiooni ideoloogiliseks õigustamiseks. Viimaks näitan, kuidas Venemaa surub oma narratiivi peale Ukraina okupeeritud aladel.

2. Uurimuse teoreetiline ja kontseptuaalne raamistik

Ajaloopoliitika hõlmab tegevusi, mille puhul kasutavad võimul olevad poliitilised jõud riigi administratiivseid, ideoloogilisi ja rahalisi vahendeid, et juurutada ühiskonnas kindlat ajaloosündmuste tõlgendust. Üldiselt käsitlen ajalugu siinkohal tööriistana, millega levitatakse ja kinnistatakse sotsiaalpoliitiliste väärtuste süsteemi, et niimoodi rahva meelsust kujundada.

Ajaloopoliitikal on kolm funktsiooni: 1) sümboolne (sünnimusele omistatakse tähtsus), 2) tõlgenduslik (sündmust tõlgendatakse praeguse poliitika vajaduste järgi) ja 3) identifitseeriv (selle mõju rahvusliku identiteedi loomisele) (Національний інститут стратегічних досліджень, 2015; Zaszkilniak, 2018).

Vene-Ukraina sõjaga seoses täidab Venemaa sise- ja välisjulgeoleku võtmerolli just ajaloopoliitika. Sellega maalitakse pilti ohust, mis omakorda õigustab ekstreemsete meetmete võtmist. Kui soovime põhjalikumalt mõista, kuidas kasutab Venemaa ajalugu oma poliitikas üldiselt ja Ukraina-vastases sõjas konkreetselt, võime järgida konstruktivistlikku lähenemist kriitiliste julgeoleku-uuringute raamistikus ja eriti pidada silmas Kopenhaageni koolkonna seisukohti. Selle käsitluse põhjal pole julgeolek mitte objektiivne seisund, vaid sotsiaalne konstruktsioon. Toimija – tavaliselt riik – omistab valitud probleemile eksistentsiaalse ohu staatuse ja õigustab niimoodi erakorraliste meetmete rakendamist, vaadates mööda tavapäraest poliitilistest protseduuridest. Selles raamistikus ei ole oht olemas mitte reaalsuses, vaid see luuakse narratiiviga, s.t kindla diskursusega, milles julgeolek konstrueeritakse mineviku kujuteldavate (mütologiseeritud) piltide ja tajutud ohu kaudu. Kopenhaageni koolkond laiendas ka riikliku julgeoleku klassikalist tähendust, kui viis fookuse sõjalistelt ja riiklikelt ohtudelt laiemasse sotsiaalsesse ja kultuurilisse konteksti. Niimoodi hakkab julgeolek tähendama ühiskonna võimet säilitada oma identiteet, väärtused ja sotsiaalne sidusus. Järelikult tõuseb esiplaanile ka sektoriülene julgeolekukäsitlus, mis hõlmab viit omavahel seotud sektorit: sõjanduslikku, poliitilist, majanduslikku, ühiskondlikku ja keskkondlikku sektorit. Siinses uurimuses on peamine fookus julgeoleku sotsiaalpoliitilisel mõõtmel, eriti identiteedi, ideoloogia, ajaloopoliitika ja ajaloomälu julgeolekustamisel. Need kategooriad on poliitilise diskursuse subjektid ja ühiskondliku meelsuse kujundamise (või lõhkumise) vahendid. Venemaa jaoks on nende kategooriate julgeolekustamine kriitilise tähtsusega, et mobiliseerida ühiskonda ja õigustada välispoliitilisi otsuseid. Barry Buzani definitsiooni järgi on julgeolek „riigi ja ühiskonna võime säilitada oma sõltumatu identiteet ja toimiv terviklikkus“ (Buzan, 1991). Sellest seisukohast vaadates ei ole ajaloopoliitikal mitte ainult sümboolne, vaid ka strateegiline tähtsus.

Venemaa Föderatsiooni sotsiaalse julgeoleku uuringutes torkab eriti silma grupiidentiteet nii etnilise, piirkondliku, kultuurilise kui ka religioosse mitmekesisuse kontekstis. Siin võib rakendada Paul Roe poolt sotsiaalse julgeolekuga seoses esile toodud kolme dilemmat, millega seisavad silmitsi etnilised ja üldiselt võetuna ka sotsiaalsed grupid: terav, püsiv ja nõrk dilemma

(Roe, 2005). Minu arvates saab sama tüpoloogiat kasutada ka suuremate sotsiaalsete gruppide, näiteks rahva puhul.

Kui laiendada sama käsitlust Venemaa poliitilise identiteedi kujundamisele, võib märgata nihet kesketes küsimustes. Pärast Nõukogude Liidu lagunemist, kui Vene kodanikud otsisid sotsiaalsete muutuste tuules ja separatismi hirmus uut identiteeti, hakati liidu lagunemist käsitlema ohtlikuna ja isegi oma identiteedi kaotusena. Seega oli sotsiaalse julgeoleku dilemma pidevalt esiplaanil.

Pärast esimesi samme autoritaarse režiimi tugevdamise suunas ja režiimi poolt patriootliku tegevuskava vastuvõtmist (sealjuures sai keskseks sõjas saadud võidu kultus, sest venelased pidasid võitu omariikluse säilitamise ja riigi püsijäämise huvides vältimatuks) võib rääkida nõrgast sotsiaalse julgeoleku dilemmast.

Kui „ajaloolise“ käsitlusega hakati õigustama Venemaa välispoliitilisi ambitsioone ja seda täiendati propagandaga naaberriikide „valede“ ja „revisioonistlike“ ajalootõlgenduste kohta, hakkas Vene ühiskond käsitlema neid n-ö tõlgendusi ohuna oma identiteedile ja julgeolekule (Kutšuk, 2020). Selle tagajärjel muutus ühiskonna suur julgeolekudilemma taas aktuaalseks ja sellega kaasnesid võimude teatavad teod. Just selline suur julgeolekudilemma panigi paika Venemaa Ukraina-vastase agressiooni eksistentsiaalse olemuse, eriti pärast täiemahulise sissetungi algust 2022. aastal („äärmuslikud teod“) ja Putini väidet, et „Ukraina sõda on ühtlasi eksistentsiaalne lahing Läänega, mis on vajalik Venemaa elujõulisuse ja vene inimeste jaoks“ (Faulconbridge, 2023).

Kuningliku kaitseuringute instituudi (RUSI) teadur Emily Ferris, kes uurib Vene võimunarratiive seoses Ukraina ja agressiooniga, selgitab eelnimetatud kummalist asjaolu sellega, et õigustamaks võitlust Ukrainas valitseva „natsismi“ vastu, kujutab Venemaa Teist maailmasõda (ehk venelaste tõlgenduses Suurt Isamaasõda), selles saavutatud võitu ja Venemaa panust sellesse võitu propagandistliku prisma kaudu. Venemaa käsitleb sõjategevust Ukrainas ühe osana konfliktist globaliseerunud lääneriikidega, kes üritavad hävitada ajaloolist tõde, traditsioonilisi väärtushinnanguid ja Venemaa suveräänsust. Ferrise (2022) järeldused Vene-Ukraina sõja eksistentsiaalse olemuse kohta langevad kokku järjest eskaleeruva raske julgeolekudilemma definitsiooniga: „Ukraina sõda on muutunud Venemaa jaoks eksistentsiaalseks kriisiks. Venemaa kõrgem juhtkond räägib lausa apokalüptilises võtmes Venemaa püsijäämist ähvardavast ohust ja messiaanlikust missioonist, milles Ukraina täidab ainult üht osa, kui vaadata laiemat pilti.“ Kremli narratiiviga ei tekitata mitte ainult vastasseisu Venemaa ja Lääne vahel, vaid omistatakse Venemaale ka messiaanliku eelväe roll selle ühtse tsivilisatsiooni kaitsel, mis

praegu kannatab rünnaku käes, mille käigus ajaloomälu tõlgendatakse ümber nii, et Venemaast jäetakse agressori mulje. Enam ei ole küsimus selles, millised Ukraina alad oleks Venemaa valmis loovutama. Küsimus on hoopis vene rahvusliku identiteedi täielikus ümbermõtestamises (Ferris, 2022).

Säärase „eksistentsiaalse ohu“ ja suuresti propaganda najal loodud julgeoleku tõlgendamiseks on asjakohane kasutada Kopenhaageni koolkonna konstruktivistlikku ja subjektivistlikku käsitlust. Selles koolkonnas mõistetakse julgeolekut intellektuaalse konstruktsioonina, mis on sööbinud ühiskonna teadvusesse. See tähendab, et julgeolekuohtu võib defineerida subjektiivse taju kaudu, arusaamade ja tõlgenduste kaudu, mida levitavad poliitikud ja teised julgeoleku valdkonnas tegutsejad, kes otseselt mõjutavad otsustusprotsesse, lähtudes kollektiivse mälu raamistikus eelkõige just ajaloost saadud kogemustest. Järelikult tajume midagi ohuna mitte sellepärast, et tegu on tõelise ohuga, vaid sellepärast, et seda esitatakse meile ohuna. Siinjuures ei loo ainult poliitikud oma väidetega subjektiivset ohtu, vaid see võib tekkida avalikust arvamusest ja levida üldise hoiakuna. Avalikku arvamust kujundab aga paljude tegurite koosmõju ja üks neist on kollektiivne mälu.

Seega, kui ühiskond tajub võimalikku ohtu, hakatakse julgeoleku referentobjekti (siin kontekstis ajaloomälu) julgeolekustama. Ühest küljest on julgeolekustamine analüütiline raamistik, mis arendati välja julgeoleku-uuringute valdkonnas, teisest küljest aga hõlmab julgeolekustamine praktilisi meetmeid, mida erinevad toimijad kasutavad võitluses eksistentsiaalsete ohtudega, mis omakorda ähvardavad väärtusi, s.t referentobjekte, ennekõike identiteeti. Kopenhaageni koolkonna järgi põhineb julgeolekustamine „kõneaktiil“ (Wæver, 1995), s.t kellegi väitel, et mingi julgeoleku referentobjekt (ühiskonna puhul näiteks ajalugu, mälu, identiteet või keel) on ohus. See on julgeolekustamise esimene etapp. Kui kõneaktiga on fikseeritud referentobjekt ja oht, tuleb järgmise sammuna rahvast selle olemasolus veenda ning seejärel langetada vajalikud poliitilised ja õiguslikud otsused.

Elizaveta Gaufmani hinnangul koosneb julgeolekustamine neljast etapist: 1) valitsus (või muu julgeolekustav toimija, kes on võimul) sõnastab eksistentsiaalse ohunarratiivi; 2) meedia kordab või tõlgendab seda (see etapp võib ka vahele jääda); 3) valitsus astub vajalikud sammud („poliitilised sammud“), et ohuga tegeleda; 4) need sammud kinnitavad ohunarratiivi olemasolu ja käivitavad uue julgeolekustamise tsükli. Julgeolekustamiseks on hädavajalikud järgmised komponendid: julgeolekustamise subjekt(id), referentobjekt, tekitatud oht ja publik, kes võtab selle ohu omaks (Gaufman, 2017).

Julgeolekustamise protsessi võtmelement on rahva veenmine. Inimesed peavad aru saama, et oht ähvardab nende olemust, s.t ontoloogilist julgeolekut, „kindlus[t], mis on enamikul inimestel oma identiteedi kestvusesse ning välise sotsiaalse ja materiaalse keskkonna püsivasse toimimisse“ (Giddens, 1990).

Seda mõtet arendas edasi Maria Mälksoo (2015), kes eristas riiklikus julgeolekus kahte tasandit: julgeolek kui ellujäämine („füüsilise“ riigi, s.t territooriumi, inimeste ja institutsioonide kaitse) ja julgeolek kui olemus (idee, s.t riigi biograafilise enesekirjelduse, mh ajaloomälu kaitse). Inimesed võtavad julgeolekustamise omaks, kui tunnetavad ohtu enda ontoloogilisele julgeolekule ja eelkõige rahvuslikule identiteedile (Mälksoo, 2015).

Venemaa agressioon Ukraina vastu on klassikaline näide mälu julgeolekustamisest, nagu seda kirjeldas Gaufman. Esmalt kuulutatakse välja oht Venemaa ajaloole, mida kaitsevad riigisisised õigusaktid (Ukrainas võideldakse kommunismiga, hinnatakse ümber Teise maailmasõja tulemusi ja lausa „ülistatakse“ natsismi). Siis hakatakse propaganda abil avalikkust veenma ohu olemasolus. Seejärel eemaldatakse oht (siin kontekstis: Ukrainale tungitakse otseselt kallale) ning nimetatakse seda ajaloolise tõe ja õigluse taastamiseks.

Julgeolek eeldab juba olemuslikult enesemääramise protsessis *oma* (turvalise) ja *võõra* (tundmatu ja ohtliku) eristamist. *Võõras* (tundmatu) mängib ohu realiseerumises võtmerolli. Sellepärast ongi *oma* ja *võõra* vastandamine enesemääramise protsessi keskne osa ja julgeolekustamise lähtealus. See eeldab *oma* ja *võõra* vastasseisu ja võimalust, et *võõras* paigutub seaduse raamidest väljapoole. Gaufman rõhutas, et samal ajal, kui *võõras* kuulutatakse ohtlikuks, luuakse temast isikustatud, diskursiivselt piiritletud ja visuaalse kujuga vaenlane. Kollektiivne mälu mängib *võõra* kuju loomisel väga suurt rolli, sest selles on juba olemas ajalooliste vaenlaste kujutised, stereotüübid ja terviklikud narratiivid (Gaufman, 2017).

Abstraktset ohtu on palju lihtsam kujutada, kui see seostub kindla isiku või grupiga (isikustamine) ja kui see ähvardab rahva ellujäämist (eksistent-siaalsus). Parima tulemuse saavutamiseks peab loodud oht haakuma varasemate ohtudega meie teadvuses (ajalugu ja kollektiivne mälu) ning jõudma rahvani valitsuse tasandilt (Gaufman, 2017). Venemaa narratiivi, mille kohaselt eitatakse Ukraina kui eraldi riigi olemasolu, esitatakse ajalooliselt objektiivsena ja sellesse on „orgaaniliselt“ põimitud kujutis natsionalistlikest vaenlastest („natsidest“, nt Bandera ja Ukraina Rahvuslaste Organisatsioon Teise maailmasõja ajal ning Aasovi brigaad tänapäeval), kes eitavad „objektiivset tõe“ ehk üleüldse tõe ja õiglust ning kaitsevad „väljamõeldud“ riiki, kus valitseb „natsionalistlik/natslik režiim“.

Vaatame nüüd ühte konkreetsemat protsessi, mille käigus ajaloomälu järjest ja süvendatult julgeolekustatakse.

1. Venemaa Föderatsiooni jaoks kuulutatakse eksistentsiaalseks ohuks see, et Teise maailmasõja tähendust ja Nõukogude Liidu rolli selles mõtestatakse ümber. Ümbermõtestamise vastukaaluks täiendatakse Suure Isamaasõja nõukogudelikku narratiivi ja see muudetakse konkreetsemaks imperiaalistlike teemadega, eriti Ukraina omariikluse eitamisega.
2. Suure Isamaasõja kultusest tuletatakse tänapäeva vaenlase kujutis, mis luuakse stabiilsest ja pikaajalisest natsismi ja natsionalismi raamistikust, millest pärit tugevalt negatiivne konnotatsioon kantakse üle ukrainlastele.
3. Uuendatud narratiive levitatakse ja kinnistatakse meedia, hariduse, kunsti ja muude vahenditega.
4. Võetakse vastu mäluseadused, millega kriminaliseeritakse ajalooliste sündmuste ja nende kohta levinud avaliku arvamuse „vale“ tõlgendamine.
5. Teatakse, et Venemaale on vastuvõetamatu Ukraina kommunismi vastu võitlemise poliitika, ja Venemaa nimetab seda üheks Ukraina-vastase agressiooni põhjuseks, muutes niimoodi omakorda Teise maailmasõja ajaloo narratiivi.

Viktor Aprõštšenko sõnul on julgeoleku tähenduse ja kollektiivse mälu konstruktivistlik piiritlemine peamine eeldus nende omavaheliseks seostamiseks ja vastastikuse mõju selgitamiseks (Apryshchenko, 2018). Selline julgeolekustamine, millega tegelevad valitsused ja rahvusvahelised organisatsioonid *mina* ja *teiste* binaarse vastandamise loogika alusel, põhineb samas pigem mälu diskursusel, mitte tegelikel poliitilistel ja sotsiaalsetel oludel. Ukraina „isehakanud“ rahvuse, ukrainlaste ja venelaste ühtsuse ning Ukraina natsismi diskursused eeldavad iseenesest, et julgeolekut tõlgendatakse nii, et Venemaa jaoks seisneb peamine oht iseseisva Ukraina olemasolus.

Mälunarratiivid on julgeolekustamise strateegiate alus ja vastupidi – julgeolekustamine materialiseerub ametnike, riigi esindajate, kultuuritegelaste ja teiste kasutatud narratiivide süsteemina. Vastuolulistest narratiividest tulenevad konfliktid loovad hea pinnase uuteks sammudeks, et julgeolekustamisega jätkata (Apryshchenko, 2018). Narratiivid, mis loovad järjestikustest ajaloolistest sündmustest tervikliku pildi, on nii historiograafias kui ka poliitilises diskursuses peamine vahend mineviku kujutamiseks (Malinova, 2018).

Poola ajaloolase Jerzy Topolski järgi moodustavad üksikud sündmused (millest igauks on eraldi narratiiv) ühe suure narratiivi sirgjoonelise kulgemise

ja neid saab omavahel seostada kolmel tasandil: 1) info, nagu seda edastatakse ajaloolaste vaatest, 2) retoorika, s.t rahva veenmine semantilise struktuuri usutavuses, ja 3) „poliitika“ ehk „teoreetilised ja ideoloogilised alused“, mis moodustuvad narratiivi autorite väärtustest ja suhtumisest (Topolski, 1999). Kõik see kokku moodustab ajaloopoliitika. Erinevalt professionaalsest historiograafiast töötab „mälopoliitika“ (ehk ajaloopoliitika) lihtsustatud narratiividega, mis taandavad keerukad ja isegi vastukäivad ajaloolised protsessid lihtsasti mõistetavateks ja emotsionaalselt laetud skeemideks. Narratiivid muudavad selgeks piirid *omade* ja *võõraste* vahel ning täidavad aja ja ruumi kultuurilise ja ajaloolise kontekstiga – sedasi käibki ühe kogukonna sisemise ruumi julgeolekustamine (Aprõštšenko, 2016).

Järelikult on postmodernistlike julgeolekuteooriate järgi võtmetähtsus just riigi ja selle kogukondade identiteedil ning julgeolekustamise puhul on see oluline referentobjekt. Identiteedi põhiosa on ajaloomälu, mis muutub seega eraldiseisvaks julgeolekustamise objektiks, ning julgeolekustamise protsess ise kujutab endast ajaloopoliitika „füüsilist vormi“. Selline raamistik selgitab julgeoleku ja turvalisuse eksistentsiaalset olemust ning praktilisi samme (poliitikat), mida astutakse nende saavutamiseks ja säilitamiseks.

3. Kremli režiimi ajaloopoliitika: mütologiseeritud mineviku mälu julgeolekustamine oleviku õigustamiseks ja tuleviku kujundamiseks

Detsembris 2014 pidas Putin Venemaa parlamendi ees kõne ja kuulutas, et Krimmi annekteerimine sai võimalikuks, sest venelased on oma „õppetunnid saanud“ ning kasvanud viimaks „tõeliselt iseseisva ja tugeva riigi targaks ja ühtseks rahvaks“, kes mõistab riiklike huvide tähendust ja tähtsust „uue aastatuhande vankumatul ja kindlal Isamaal“. Putini sõnul ei olnud Krimm mitte lihtsalt „annekteeritud“ territoorium, vaid strateegilise tähtsusega sümbol – spirituaalne läte, millest „luuakse mitmekesine, kuid monoliitne vene rahvas ja tsentraliseeritud Vene riik. Oli see ju ometi Krimmis, iidse Hersonis, mida Vene kroonikates nimetatakse Korsuniks, kus ristiti Vladimir Püha ja ristiusustati kogu Venemaa“ (Putin, 2014). Kui Kremli režiim okupeeris Krimmi poolsaare ja lülitas selle Venemaa Föderatsiooni koosseisu, leiti keerulisele julgeolekudilemmale praktiline lahendus: Ukraina Euroopaga liitumise probleem julgeolekustati ning paigutati kõige tähtsamate asjaolude hulka Vene riigi ja rahva püsijäämises. Kreml tõlgendas Euromaidanit ja Väärrikuse

revolutsiooni kui lääneriikidest inspireeritud riigipöört territooriumil, mis peaks ajaloolises ja tsivilisatsioonilises mõttes kuuluma ainult Venemaa mõjusfääri. Ukraina omariikluse kui eksistentsiaalse ohu kõrvaldamiseks ja Läänele oma kindlameelsuse demonstreerimiseks kasutati „Krimmi“ ja „Uus-Vene“ projekti. Neid põhjendati ideoloogiliselt järgmiste ajalooliste teguritega: „lahutatud rahvuste“ kontseptsiooniga, „ajaloolise õigluse“ taastamisega ja tegelikult ka nõukogudejärgse kättemaksuga, mis hõlmab Venemaa kujutamist meelevaldsete piiridega lõhutud „Vene maailma“ ühendajana (Національний інститут стратегічних досліджень, 2015).

Selline julgeolekustamine hoiab tänapäeva Venemaa silmis alles tema enda legitiimsust ning kasvatab väliste ohtude kiuste patriotismi vaimu ja ühtsust, et säilitada imperialistlikke vaateid ja tänapäeva Vene ühiskonna omapära ning levitada neid aktiivselt Ukraina ajutiselt okupeeritud aladel.

Seetõttu ongi Vene impeeriumi / Nõukogude Liidu / Venemaa narratiiv ennekõike ajaloonarratiiv sõdadest, mida täidavad lood üllastest julgustükkidest ja ülevatest võitudest. Vene ideoloogide väitel annavad sellised ohverdused Venemaale õiguse asendada rahvusvaheline õigus nii-öelda ajaloolise õiglusega ning need õigustavad agressiooni ja okupatsiooni.

Ajaloo ei saanud Venemaa valitsejate poliitiline tööriist alles hiljuti, seoses käimasoleva Ukraina sõjaga. Ajalugu on juba kaua olnud üks tähtsamaid tööriistu Kremli režiimi ülesehitamises eri tasanditel, eriti ideoloogia vallas. Putini ideoloogia, selle narratiivid ja müüdid on siiski praeguseks kaugelt ületanud kõikide eelmiste režiimide oma ega mahu enam traditsioonilistesse raamidesse. Probleem on selles, et Putini eklektiline ideoloogia hõlmab vastandlikke ja ajaloolises mõttes isegi omavahel vaenulikke maailmavaateid: kommunismi ja õigeusk, panslavismi ja eurasiaanlust, jõulist šovinismi ja „rahvaste sõprust“, kusjuures domineeriv on see maailmavaade, mis sobib parasjagu kõige paremini taktikalise eesmärgiga. Säärase ideoloogilise kameeleoni läbivate elementidena paistavad silma konservatiivsed ideed ja väärtused. Hoolikalt kaitstud traditsioonilisel ühiskonnal põhinevad konservatiivsed režiimid kasutavad ära ajalugu, et narratiivide ja müütide kaudu vormida ajaloo traditsioon. Sellise ideoloogilise traditsiooni keskmes on järgmine valem: ajalugu, ajalooline narratiiv, ajaloopoliitika. Selle abil viiakse ellu riiklikku strateegiat ja taktikat.

Venemaa ametlik ajaloomudel toimib kõiki ühendava sümbolina: vene kolmikrahvas Vene impeeriumis; „nõukogude perekond“, mida Nõukogude Liidus sidus kokku „rahvaste sõprus“ vanema venna Venemaa juhtimisel; ning põline Vene riiklus, mille ajalugu tänapäeva Venemaal ulatub tuhande

aasta taha. Vladimir Putini ajal otsustati kasutada apologetilist narratiivi, milles „tuhandaastase“ võimsa riigi ajaloo eri epohhid ühinevad ühtseks ja uueks üllaks tervikuks. Tegu on tsüklilise spiraaliga, milles Vene impeeriumi ja Nõukogude Liidu kogemused viimaks ühendatakse. See, et need omavahel ei klapi, pole mingi takistus – vastupidi, mõlema ajastu imperialistlik olemus vormib neist ühtse terviku ning aitab luua „harmooniliselt arenenud ja sotsiaalselt vastutustundlikke indiviide, kes järgivad Venemaa Föderatsiooni rahvaste vaimseid ja moraalseid väärtuseid ning ajaloolisi ja rahvuslikke kultuuritraditsioone“ (Malinova, 2016).

Ajalootraditsiooni keskel asub müüt sõjalisest õitsengust ja võitudest, sest impeeriumid üritavad tavaliselt oma territooriumit lõputult laiendada. Järelikult on abstraktne müüt koos konkreetse suure võiduga tugisammas, ajaloonarratiivi ühendav lugu, ja seega tänapäeva Venemaa identiteedi põhielement. Suure võidu kultus Venemaa mälu poliitikas on teema, mida võiks eraldi uurida. Olga Malinova sõnul on Venemaa oma identiteedi loomisel määranud suure võidu mälu poliitika keskmesse, sest see on riigi ajaloos enam-vähem ainuke sündmus, mis täidab julgeolekustamise vaatest kõiki „poliitilise sobivuse“ nõudeid. Seda söövitatakse rahva teadvusesse erisuguste „kõneaktidega“ ning suur võit on ulatusliku mälu infrastruktuuri loomisega (mälu paigad) hakanud kandma hulka sümboolseid tähendusi, mille kaudu eristatakse *oma* (head) *võõrast* (halvast) (Malinova, 2016).

Nikolai Kuposovi järgi annab sõjas saavutatud võit fašismi üle Venemaa-le enda arvates õiguse vabastada (vallutatud) territooriume, mis omakorda õigustab edasist territoriaalset laienemist või vähemalt nende riikide üle oma mõjujõu taastamist. Suure Isamaasõja suure võidu müüdil on järgmised funktsioonid:

- 1) näidata ajalugu Venemaa enda huvides ohverdusena, sest suure võidu narratiiv 1) rõhutab, millist hinda pidi Venemaa võidu eest maksma, kusjuures säärane ohver kustutab edaspidi kõik Venemaa patud, ükskõik mida ta ka ei teeks, 2) muudab sõjamälestused peamiseks vormiks, millesse leina ja vägivalda kogemused valada – nii tekib ühtlasi „kaitsev müüt“, mis hägustab mälestusi Stalini repressioonidest;
- 2) tagada tänu võidule ja selle nimel tehtud ohverdustele rahva ja riigi ühtsus, mis peaks eeldatavasti tähendama, et riik ei saa kasutada rahva vastu vägivalda. Kui riik alati ei kohelnud oma inimesi õiglaselt, siis oli see vajalik natsismi võitmiseks. Niimoodi põhjendatakse ka Stalini režiimi repressioone ja kuritegusid – need jäävad suure võidu varju. Võit saavutati ainult tänu rahva ja valitsuse ühtsusele;

- 3) õigustada vajadust tugeva valitsuse, relvajõudude ja luureteenistuse järele, sest demokraatlikud lääneriigid on nõrgad. Nad ei oleks saanud ilma Nõukogude Liiduta Hitlerit võita;
- 4) näidata, et nõukogude ja Venemaa välispoliitika ainus eesmärk on rahu;
- 5) õigustada agressiivseid läänevastaseid seisukohti ja samal ajal lääneriikidega sidemete taastamist. Sidemete taastamine puudutab muidugi ainult tugevaid riike, kelle hulka kuulub loomulikult ka Venemaa (Koposov, 2017).

Sellise semantilise konstruktsiooniga kaasnevad teatavad riskid. Loomuliku põlvkondade vahetuse tagajärjel muutub kollektiivne mälu kultuurimäluks. Kollektiivse ja kultuurimälu erinevusi selgitanud Jan Assmann on öelnud, et kultuurimälu põhineb kindlatel minevikusündmustel. Minevikku kui sellist ei säilitata, vaid seda kantakse edasi sümbolite kaudu. Kultuurimälu kaob müüdi ja ajaloo vahe (Assmann, 2008). Kuna selliseid kindlaid sündmuseid on järjest vähem (üldiselt arvatakse, et 2010. aasta võiduparaad oli viimane veteranide paraad), võib sümbolite kahanev tähtsus vähendada ka Venemaa identiteedi tugistruktuuri väärtust. Sellepärast peabki andma suure võidu müüdile uue tähenduse – on vaja „värsket verd“, et päästa maailm tänapäeva „natside“ ja „fäšistide“ ehk ukrainlaste käest. Seetõttu on nüüdisaegne tõlgendus võidu müüdist üsna paindlik. Suure Isamaasõja müüt kantakse üle Vene-Ukraina sõjale: okupeeritud Donetski linnas meelevaldselt tegutsevad sõjalised jõugud muudetakse Ukraina iseseisvuspäeval (24. august 2015) „miilitsaks“; korraldatakse Ukraina sõjavangide „paraad“; vangistatud Ukraina sõdurid peavad läbima julma „häbi marsi“ Donetski peatänaval, saateks publiku agressiivsed ja solvavad hüüded nagu Punase väljaku võiduparaadil 1945. aastal («Марш полонених» у Донецьку – воєнний злочин?, 2014); Vene-Ukraina sõja ja Suure Isamaasõja „veteranid ja kangelased“ sulatatakse ühte, neile ehitatakse ühiseid memoriaale (Savur-Mohõla); enne 9. maid riputatakse ajutiselt okupeeritud aladele plakateid kirjaga „Me võitsime 1943. aastal ja võidame ka nüüd“.

Niimoodi moodustub tohutu mütoloogiline katus, mille alla kogunevad inimesed, keda ühendavad traditsioonid-müüdid, sümbolid, rituaalid (Georgi lint², paraadid, Surematu polk³) ja memoriaalid. Suure võidu sümbol on

² Georgi lint on Vene armee sümbol. 2014. aastast saadik on Georgi lindi kandmine muutunud teatud postsovetlikes riikides, nt Ukrainas ja Baltimaades, väga vastuoluliseks, sest seda seostatakse venemeelsuse ja separatistlike seisukohtadega. See tendents on süvenenud pärast 2022. aastal alanud Venemaa sissetungi Ukrainasse, kus seda sümbolit on seostatud Vene natsionalismi ja militarismiga.

³ Surematu polk tähendab suurt rahvakogunemist Venemaal igal aastal 9. mail võidupüha pidustuste ajal.

aegumatu, sest see on sööbinud masside teadvusesse. Selle intensiivne poliitiline kasutamine on tänapäeva Venemaa identiteedi sõlmpunkt, mis ühendab kaks sõda ja kaks ajastut üheks julgeolekustatud „tsivilisatsiooniliseks tervikuks“.

Suure võidu müüt selgitab ja õigustab „ebamugavaid“ ajaloolisi teemasid ja otsib neile sobivat kohta tänapäeva reaalsuses. Üks märkimisväärne näide on restaliniseerimine. Stalini kuju rehabiliteeritakse nii otseselt kui ka kaudselt, et niimoodi legitimeerida praegust Putini režiimi ja demokraatia kärpimist. „Mälestused nõukogude õudustest panevad inimesi kahtlema, kas riigil ikka on alati õigus, ja see on Venemaa võimude jaoks ebamugav, eriti pärast sissetungi Ukrainasse,“ selgitab projekti „Viimane aadress“ aktivist Oksana Matijevskaja, miks kaovad üle Venemaa stalinistlike repressioonide ohvrite mälestusmärgid (Hvindadze, 2023). Ühtlasi kasutatakse otseseid analooge ajaloost: kui Venemaa valitsus oli tugev ja võimas, siis riik õitses; kui Venemaa valitsus oli nõrk ja demokraatlik, siis riik kaotas. Selle all mõeldakse Gorbatšovi perestroikat ja „säravaid 90ndaid“, s.t Venemaa kaotust külmas sõjas. Sellepärast tõstabki tänapäeva Venemaa pjedestaalile jöhkramad endisaja valitsejad ja maadevallutajad: Ivan Julma, Peeter Suure, Katariina Suure ja Stalini. Ajaloolistest kangelastest propagandistlike piltide loomine on tihedasti seotud praeguste poliitiliste, eriti välispoliitiliste teemadega. Vürst Aleksander Nevski sümboliseerib võitu kollektiivse Lääne üle. Ivan Julm sai jagu riigisisest opositsioonist, reeturitest ja Moskva suurvürstiriigi laienemise vastastest. Peeter I pani aluse impeeriumile ja algatas selle laiendamise, eriti Baltimaade arvel. Neid sümboleid kasutas sobilikul ajal Stalini otsesel korraldusel ka nõukogude propaganda. Meenutagem kas või filme „Aleksander Nevski“ ja „Ivan Julm“. Praegune Kremli ajaloo-propaganda on need kujutised taaselustanud ja lisanud kangelaste pjedestaalile ka nende looja Stalini.

Säärane sümboolne rehabiliteerimine näitab, et Kremli ajaloo-politiika jätkab n-ö stalinlikku trendi, mis on, nagu eespool mainitud, pärast täiemahulist sissetungi Ukrainasse süvenenud. Sellega seoses julgeolekustab Venemaa Stalini rolli Teises maailmasõjas. Intervjuus Tucker Carlsonile ütles Putin, kes tahtis Stalinit positiivsest küljest näidata, et Poola oli Saksamaa rünnakus ise süüdi, sest poolakad ei loobunud Danzigist ja „sundisid“ Hitlerit võitlusesse (Интервью Такеру Карлсону, 2024). Siit on näha otsene paralleel Ukrainaga, kes ilmselt sundis Venemaad „enesekaitseks“ ennetavaid meetmeid (agressiooni) rakendama.

Kremli ajaloo-politiika teine eesmärk on taastada Venemaa staatus võimsa ülemaailmse jõuna. Ajalugu kuulub Putini välispolitiika doktriini juurde. Selle doktriini eesmärk on lühidalt öeldes õigustada „ajaloolise õigluse“ argumendiga

sellise maailmakorra loomist, mis annab riikidele otsustusõiguse ajalooliselt nende mõjusfääri kuulunud piirkondades. Pole juhus, et 2008. aastal NATO Bukaresti tippkohtumisel peetud kõnes rõhutas Putin, et Ukrainas puuduvad pika ajaloo traditsioonid, sest riigi praegused piirid pandi paika Lenini, Stalini ja Hruštšovi „kingitud“ aladega (Putin, 2008). See oli esimene *a priori* argument. Alles hiljem täiendas ta seda kaudsete argumentidega, mis puudutasid Venemaa Föderatsiooni julgeolekut ja Venemaad kui „ümberpiiratud kindlust“.

Putini ja tema kaaskonna maailmavaate järgi on suure globaalse jõu staatus taastamine tihedalt seotud vajadusega luua Nõukogude Liit 2.0, mida tuleb teha ilma sotsialismita ja koos „juhitud demokraatiaga“, s.t rakendub varjatud diktatuur ja taastatakse „ajalooline Vene mõjusfäär“. Esimest korda ütles Putin selle välja 2005. aastal, kui kuulutas, et „Nõukogude Liidu lagunemine oli kõige suurem geopoliitiline katastroof“. Sama joont jätkas ta, kui väitis, et „Venemaal pole piire“, „Venemaa lõpeb seal, kus lõpeb vene keel“ jne. Siit kumab läbi soov taastada impeerium, kus Nõukogude Liiduga seostub ainult nostalgia ja igasugune vaenulikkus on suunatud väljapoole (Meduza, 2023), mis kokku moodustavad vene kodanike ja valitsejate isaliku „sotsiaalse kokkuleppe“ superstruktuuri.

Ajalugu sai Venemaa sise- ja välispoliitikas järjest suurema rolli ning selle loogilise jätkuna võeti vastu hulk erinevaid mäluseaduseid, mille kohaselt on keelatud väärtõlgendustega väänata Venemaa ja maailma ajalugu, eriti mälestust Suurest Isamaasõjast kui eraldiseisvast kaitsealusest objektist⁴.

Huvitaval kombel imiteerib Venemaa oma julgeolekustamise protsessis Euroopa mäluseaduseid ja kasutab neid sõjavastaste seisukohtade mahasurumiseks. Natside kuritegudega seoses jäljendatakse näiteks Lääne-Euroopas holokausti eitamist keelavaid seadusi. Venemaa Föderatsiooni kriminaalkoodeksi kohaselt on keelatud natsismi rehabiliteerida, aga sama paragrahvi alusel mõistetakse süüdi igaüks, kes väidab, et Stalini juhitud Nõukogude Liit jagas vastutust Molotovi-Ribbentropi paktist alguse saanud Teise maailmasõja vallandamise eest. Sama „ajalooseaduse“ alusel mõistetakse süüdi inimesed, kes mõistavad hukka Venemaa sõja Ukrainas, kuna selle äraspidise loogika järgi võitleb Venemaa Ukrainas „natside“ vastu. Praeguse nn sõjalise

⁴ Võidu korralduskomitee kohtumisel ütles Putin, et mineviku väärtõlgendused on ohtlikud olevikule ja veel enam tulevikule. Putini sõnul on lääneriikide püüded müüte levitada ja väärtuseid hävitada nende katse Venemaa suveräänsust kõigutada. Vastusena hakkab Venemaa agressiivsemalt võitlema oma ajaloomälu tugevdamise eest (Заседание оргкомитета «Победа», 2022; Ведомости, 2022).

erioperatsiooni ametlik eesmärk on Ukraina denatsifitseerida. Kui inimene on praeguse sõja vastu, toetab ja õigustab ta natsismi ning järelikult võib teda kriminaalkoodeksi alusel karistada. Seega nimetatud „ajalooseadus“ mitte ainult ei muuda seaduslikuks agressiooni teise suveräänse riigi vastu, vaid kujundab ka atmosfääri, milles valitsevad paranoia, hirm ja tundmus, et Venemaa on ümberpiiratud kindlus (Andrii Nekoliak, 2023).

Kokkuvõtvalt on ajaloo rõhutamine kuulunud viimasel 15 aastal kindlalt Kremli režiimi ümberkujundamise juurde. Venemaa agressioon Ukraina vastu on selle muutuse haripunkt.

4. „Kunstliku riigi“ narratiiv kui sõja ja okupatsiooni tööriist

Vene-Ukraina sõja eksistentsiaalset olemust annavad hästi edasi Ukraina roll ja koht Kremli ajaloonarratiivis ja seeläbi ka ajaloopoliitikas. Nagu täheldas Zbigniew Brzezinski teoses „Suur malelaud“ („The Grand Chessboard“, 1997), ei saa Venemaa ilma Ukrainata olla Euraasia impeerium, ning paistab, et Putin ja tema kaaskond ei salgagi seda. Ukraina püüdlused kinnistada riiklikke traditsioone, et integreeruda Euroopaga ja pääseda „Vene maailma“ mõjusfäärist, õhnestavad Venemaa kui tuhandeaastase jõu ajaloolist vundamenti ja seavad kahtluse alla kogu „Vene tsivilisatsiooni“ olemasolu. Seetõttu ei tunnistatagi Vene ajaloonarratiivis Ukrainat iseseisva riigina. Täpsemalt öeldes esineb Ukraina Vene riigi ajaloolises raamistikus impeeriumi osana. Kremli ja isiklikult Putini ajaloopoliitika eesmärk on välja töötada ja kinnistada rahva teadvuses riiklik ajaloo kontseptsioon, milles riik on keskne kujund tuhandeaastasest traditsioonist. Seetõttu monopoliseeritakse Kiievi-Vene pärandit (Venemaa nimetab omaaegset vürstiriiki sageli Vana-Vene riigiks) ja öeldakse, et Ukraina võlgneb lühikese omariikluse ainult kommunistidele (Leninile ja Stalinile), rõhutamaks veelgi selle negatiivset konnotatsiooni. „Igaüks teab, et Nõukogude võim lõi Nõukogude Ukraina. Ja enne seda ei olnud maailmas üldse Ukrainat,“ on Putin kuulutanud erinevates sõnavõttudes (Lenta.ru, 2023). Vene riigi legitimeerimine põhineb väitel, et Kiievi-Vene ainus õiguslik järglane oli keskaja Venemaa. Ajalooliste näidete tõlgendamise varal üritatakse tõestada müüti Kiievi-Vene-aegsest ühestainsast iidsest vene rahvusest, mis hiljem jagunes venelasteks, ukrainlasteks ja valgevenelasteks. Esitatakse ka sama väite imperialistlikku versiooni, s.t olemas on „vene kolmikrahvas“, mis koosneb suurvenelastest, väikevenelastest ja valgevenelastest. Sama käsitust selgitatakse etümoloogiliselt, et tõestada 1) seost sõnade

русский ('venelane, vene-') ja *Русь* (nimetuses *Киевская Русь*, 'Kiiev-Vene') vahel, s.t venelaste esmasüüdi Kiievi-Vene ajaloos ning nende eesõigust pida toonast iidset kultuuri- ja riigipärandit enda omaks, 2) „Ukraina“ perifeerset olemust, mis „kinnitab“ ukrainlaste kultuurilist, ajaloolist ja poliitilist teisejärgulisust (Національний інститут стратегічних досліджень, 2015; Інтерв'ю Такеру Карлсону, 2024).

Samas vaimus väidetakse, et Venemaale kuuluvad kõik ajaloolised entiteetid, mida Ukraina võib üritada enda omaks tunnistada. Üks iseloomulik näide on Kiievi suurvürsti Vladimir Püha monumendi avamine Moskva kesklinnas 2016. aastal. Putin, kes avamisel osales, nimetas vürst Vladimirit „venelaste silmapaistvaks esiisaks“ ja „Vene riigi vaimseks loojaks“ (Исторична правда, 2016).

Ukrainat puudutava ajaloolise narratiivi põhiidee on tühistada Ukraina puhtalt riigikesksete käsitluste järgi, sest Vene ajaloo-propaganda vaatest peab riigil olema kaugeleulatuv omariikluse traditsioon. Selle valemi põhjal ei olnud Ukraina eraldi riik, vaid osa Vene impeeriumist; järelikult ei olnud Ukrainat olemas. Vene kodanike ajaloo-põhine maailmavaade kujunes välja, toetudes just säärasele keskele arusaamale Venemaa ametlikus historiograafias (selle järgi on alates 18. sajandist olnud olemas ühtne Vene impeerium, kus Ukrainat peeti Venemaa osaks ja ukrainlasi nimetati väikevenelasteks).

Venemaa nüüdisaegne Ukraina-narratiiv esitati kontsentreeritud kujul Putini artiklis „Venelaste ja ukrainlaste ajaloolisest ühtsusest“ (Putin, 2021), milles toodi välja järgmised kategoorilised väited:

- 1) Ukrainal puuduvad riiklikud traditsioonid;
- 2) juba ainuüksi idee Ukraina riigist on kunstlik, selle peale tulid 20. sajandi alguses kas poolakad või austerlased. Tänapäeval toetavad seda kunstliku ideed lääneriigid, kes kasutavad seda Venemaa antipoodina. Ukraina pole kaugeleulatuvate juurtega iseseisev riik, vaid ajutine moodustus, mis tekkis väliste mõjurite najal. Venemaa narratiivi loogika põhineb ainult asjaolul, et Ukrainal puudub riigina ajalooline legitiimsus, ning järelikult on see kunstlik moodustus;
- 3) Ukraina riigipiirid on ebaõiglaselt paika pandud. Putini sõnul andsid Lenin ja bolševikud tänapäeva Ukrainale „algsele Venemaale kuulunud“ territooriumi ehk Donbassi ning Aasovi mere ja Musta mere rannikuala. Niimoodi on põhjendatud Venemaa territoriaalsed nõudmised Ukraina vastu ja strateegilised ambitsioonid taastada oma mõju endistel nõukogude aladel. Selle loogika järgi on Venemaal „ajalooline õigus“ aladele, mis

kuulusid kunagi Vene impeeriumile ja Nõukogude Liidule, ning Moskva tegevus nende alade annekteerimiseks on väidetavalt põhjendatud sellega, et taastatakse ajalooline õigus.

Putini artikli (ja teiste sarnaste ajalooalaste üllitiste) äraspidine loogika on selge: ühelt poolt kritiseerib Putin Leninit ja kommuniste, sest nad „andsid Nõukogude Ukrainale ära Venemaa alad“; teisest küljest aga ülistab Putin kommunistlikku Nõukogude Liitu, soovib seda taastada ja nimetab Ukraina kommunismivastast võitlust praeguse nn sõjalise erioperatsiooni üheks põhjuseks. Sama moonutatud loogika tuleb esile selles, et praegust Ukraina valitsust nimetatakse „režiimiks“ ja pealegi veel „natsistlikuks“. Natside ja fašistide üle Teises maailmasõjas (Suures Isamaasõjas) saavutatud ajalooline suur võit, mis sai Vene narratiivis ja ideoloogias teoks tänu „suurele vene rahvale“, kujutab endast üldjoontes indulgentsi, mille järgi võib 1) pidada „fašistik“ iseenesest igäüht, kes pole venelane, ja 2) „päästa“ maailma „fašistide“ käest, mis annab Venemaale õiguse meelevaldselt tõlgendada geopoliitilist „õiglust“. Järelikult on Suure Isamaasõja narratiiv tihedalt seotud sõjalise erioperatsiooni müüdiga kellegi „vabastamise“ kohta. Samadel alustel toimub maailma vabastamine fašismist/natsismist ja Venemaa „ajalooliste alade“ vabastamine Ukraina „natsionalistliku natsirežiimi“ käest. Sissetungi Ukrainasse esitatakse „Ukraina fašismi vastase“ võitlusena, Venemaal 1941.–1945. aastal olnud missiooni kordusena. Selle narratiivi kinnistamises on keskne roll lekseemil *natsism* (*fašism*), aga seda ei kasutata tavapärasel tähenduses, vaid vene-päraselt täiendatud tähenduses – *natsism* tähendab üldiselt kõike, mis on venevastane. Venemeelsed venelased ei saa olemuslikult olla fašistid, sest just nemad võitsid natse, ja *nats* on *venelase* vastand. Kui alavääristavaid sõnu kasutatakse korduvalt eri vormides ja formaadis (kirjalikult ja audiovisuaalselt) koos „vabastamise“ sümbolitega, „natsismi“ võrdsustamisega „natsionalismiga“, „ukronatsismiga“ jms, kujundab see inimeste alateadvuses kindla raamistiku. See on tüüpiline propagandistlik meetod, mida seostatakse neuro-lingvistilise programmeerimisega.

Sama narratiivi teine eesmärk on kuulutada õigusvastaseks igasugune Ukraina vastupanu ja vabadusliikumine: sellistele nähtustele pannakse külge „natsismi“ silt ning tekitatakse *venelaste* ja *natside* binaarne eristus, mille raames igasugust vastuseisu Venemaa sissetungile nimetatakse automaatselt natsismiks/fašismiks. Niimoodi muutub termini *natsism* kasutamine Vene vaates psühholoogilise manipuleerimise vahendiks, mis õigustab veelgi enam Venemaa eesmärke ja halvustab vastast.

Kui Ukraina natsionalismi seostatakse pidevalt „natsismiga“, aitab see isoleerida Ukrainat teistest riikidest. Ukrainat kujutatakse režiimina, mida ei tasu kellelgi toetada, ja niimoodi üritatakse ka sealset konflikti isoleerida. Kui Venemaa nimetab Ukraina valitsust „natsistlikuks režiimiks“, on Moskva eesmärk vähendada nii Ukraina valitsuse legitiimsust kui ka selle soovi olla suveräänne.

Säärane ajaloonarratiividega manipuleerimine „natsismi“ ja „vabastamise“ sildi all õigustab veelgi sissetungi ja üritab jätta muljet, et Venemaa sõjaline tegevus pole agressioon, vaid vajalik samm oma ajaloo- ja kultuuripärandi kaitseks. Niimoodi proovitakse suurendada ka vene kodanike toetust sõjale, eriti kui rõhutakse rahva kollektiivses mälus püsivale Nõukogude Liidu võidule Natsi-Saksamaa üle, muutes selle tööriistaks tänapäeva geopolitiiliste eesmärkide täitmisel.

Seetõttu täidabki suure võidu müüt ajutiselt okupeeritud aladel jätkuvalt kõikehõlmavat rolli, mis avaldub teatavate seoste kaudu. See müüt:

- 1) legitimeerib agressiooni, sest lisab sellele messiaanliku „vabastamise“ sildi ja nimetab seda esivanemate alustatud ürituse jätkamiseks;
- 2) kujutab vaenlast „Ukraina natsidena“ ja lükkab süü sõjakuritegude eest just nende õlule: „Aasovi natsid hävitasid Mariupoli linna infrastruktuuri ja üritasid hävitada kogu linna mälestust, aga linnaelanikud ei soovinud unustada oma ajalugu lihtsalt selleks, et olla meele järgi Kiievi valitsejatele ja lääneriikide feodaalidele“ (Dolgova, 2022);
- 3) loob ohvri kujutise, kusjuures selles segunevad nii Suure Isamaasõja kui ka tänapäeva konfliktide ohvrid (agressor muutub hoopis ohvriks)⁵;
- 4) loob uue rahvusteülese identiteedi, mida kannavad ajatu natsismi/fašismi abstraktsed võitjad.

Tegelikkuses levitab Venemaa oma ametlikku ajaloonarratiivi ja hävitab Ukraina ajaloonarratiivi (ajaloopoliitikat), kasutades selleks end ammu tõestanud ja jätkuvalt toimivaid nõukogude ja Vene meetodeid, mida võiks käsitleda lausa eraldiseisvas uurimuses. Siin artiklis iseloomustan neid vaid üldjoontes.

Peamine narratiiv, millega õigustatakse sissetungi ja okupeerimist, on „vabastamise“ narratiiv. Seda raamistab terve mälestamise kombestik ja rituaalide

⁵ 15. novembril 2022 allkirjastas Putin määruse, millega anti Mariupolile silmapaistvate sõjaliste teenetega linna staatus mitte ainult Suure Isamaasõja, vaid ka käesoleva „erioperatsiooni“ eest (Rodin, 2022).

süsteem, mis rõhutab „sõjalise erioperatsiooni“ seost Suure Isamaasõjaga ja põimib need üheks suureks ajatuks müüdiks. Näitena võib nimetada medali „Mariupoli vabastamise eest“, mille stilistika ja sümbolism viitavad Teise maailmasõja ajal välja antud sarnastele autasudele.

„Vabastamise“ metanarratiiv hõlmab tervet rida eraldi narratiive, mille konkreetsemad tähendused on tuletatud „vabastamise“ ideoloogilistest elementidest. Vabastamine tähendab mälu poliitika kontekstis seda, et kustutatakse kõik „vaenulikud“ mälestused ehk teisisõnu kaotatakse ära igasugused Ukraina identiteedi ilmingud nii ajalooõpetusest kui ka avalikust ruumist.

Venemaa Föderatsiooni haridusministeerium pingutab kõvasti, et sundida ajutiselt okupeeritud alade õppeasutusi ühtsesse haridusruumi. Venemaa haridusministri sõnul järgis 2022. õppeaasta lõpuks Donetski ja Luhanski oblasti ajutiselt okupeeritud aladel umbes 1000 õppeasutust Venemaa haridusstandardeid. 2022/23. õppeaasta alguseks oli Venemaalt toodud nende oblastite koolide raamatukogudesse 3,5 miljonit raamatut. Selleks, et jätkata õpetamist täielikult venemeelsete õppekavade järgi, läbis üle viie tuhande kohaliku õpetaja ja koolide juhtivtöötaja Venemaal vastava täienduskoolituse (Министерства просвещения России, 2022).

Venemaa haridussüsteemi põhieesmärk on kujundada maailmavaadet, mille kohaselt pole Ukraina riiki olemas. Seetõttu on Venemaa õppekavades kasvatatud ajalootundide arvu (Vjatrovõtš, 2022). Ukraina Riikliku Teaduste Akadeemia Ukraina ajaloo instituudi vanemteadur ja 2014. aastani Donetski Riiklikus Ülikoolis õppejõuna töötanud Ksenija Kuzina on öelnud, et seda näitlikustab nn Donetski Rahvavabariigi (DRV) „uue ajaloo“ loomine. DRV esimene ajalooõpik ilmus 2015. aastal. Selles jutustati „rahvavabariigi“ iidsest ajaloost. Geograafiliselt kattis „ajalugu“ kogu Donetski oblasti ala, sh Bahmuti ja Mariupoli linna, mis polnud tol hetkel okupeeritud. Õpikud ilmusid okupatsiooni esimesel aastal ja kajastasid teatud Ukraina ajaloo etappe, aga märgatavalt nihestunud vaatepunktist. Näiteks ukrainlaste jaoks äärmiselt traagilisi sündmusi 1932.–33. aastal ehk holodomori nimetatakse õpikus „näljahädaks“; pärast 1991. aastat kujutatakse DRV ajalugu „Donbassi inimete“ võitlusena enesemääramisõiguse eest; rõhutatakse Donbassi seotust Venemaaga ja räägitakse Nõukogude Liidu lagunemisest kui katastroofist; Donetski okupeerimist venelaste poolt 2014. aastal nimetatakse lihtsalt Ukraina „kodusõjaks“; „Donbassi rahvamiilitsa“ sidemed Venemaaga jäävad tähelepanuta. Selle „kodusõja“ põhjusteks on õpiku autorite arvates „donbassofoobia“, „Kiievi režiimi“ vaenulik ideoloogia ning Donbassi elanike soovimatus järgida sääraseid põhimõtteid ja arusaamu, mis „ei sobi eluga kokku“.

Moskvale ei piisanud aga isegi sedavõrd ustavast tõlgendusest. 2022. aastal kontrollis Venemaa Föderatsiooni haridusministeerium DRV õpikuid ja leidis, et need ei vasta nõuetele (Konstantinova, 2024; Kuzina, 2024). Haridusministri esimene asetäitja Bugajev teatas: „Need õpikud, mida seal [Donetski Rahvavabariigis ja Luhanski Rahvavabariigis] kasutatakse, me analüüsisime üle 300 õpiku sisu, /.../ see pani mu ihukarvad püsti tõusma. Peaaegu kõik tuleb ühiskonnaõpetuses, ajaloos, geograafias ja paljudes teistes ainetes ümber teha“ (РИА Новости, 2022).

Ajalooõpetajatele, kes töötavad okupatsiooni ajal edasi, korraldatakse ulatuslikke metodoloogia seminare ja praktikume, et viia nende tegevus vastavusse Vene ajaloohariduse nõuetega ja et anda neile teatavaid ideoloogilisi suuniseid, mille eesmärk on kaotada koolidest „Bandera ajalugu“ (Pakhomenko, 2022).

Ajutiselt okupeeritud alade raamatukogudest hävitatakse Ukraina ajalugu käsitlevaid aime- ja ilukirjandusteoseid, mille sisu ei toeta Venemaa narratiivi. Enim on venelaste tähelepanu pälvinud need teosed, milles käsitletakse Ukraina rahutusi ja võitlust iseseisvuse eest – säärast kirjandust nimetatakse „ekstremistlikuks“ (Первомайськ.Інфо, 2022).

Ajaloo märkimisväärset rolli okupeeritud alade ideoloogilisel „ümbertegeemisel“ on näha ka sellest, kuidas kinnistatakse Vene ajaloonarratiivi ametlikes õppeasutustes, ülikoolides ja samuti laiemas avalikus kommunikatsioonis.

12. augustil 2022 peeti Venemaa ajalooseltsi esimehe Sergei Narõškini korraldusel seltsi juhatusel koosolek, mille käigus otsustati luua seltsi kohalikud harud Zaporizžjas ja Mariupolis. Augustiks 2022 olid „Venemaa ajalooseltsi kohalikud harud avatud ning edukalt tegutsemas Venemaa Föderatsiooni 54 haldusüksuses, kaasa arvatud Donetski ja Luhanski Rahvavabariigis“ (Российское историческое общество, 2022). Seltsi jaoks kuulusid 2024. aastal prioriteetsete projektide ja teemade hulka üritused, mida kavandati juba 20. juunil 2022: „Donbassi Vene kevade alguse 10. aastapäeva“ ning „Krimmi ja Sevastopoli Venemaaga taasühinemise 10. aastapäeva“ tähistamine (Российское историческое общество, s.a.).

Märtsis 2023 Moskvast korraldatud info-, psühholoogilise ja kognitiivse tehnoloogia foorumil esitati üleskutse teha süsteemset ja sihispärast tööd Venemaa ajaloonarratiivi kinnistamiseks n-ö taasvenestamise eesmärgil ning kasutada selleks omalaadset ajaloolastest moodustatavat „maabumisüksust“: „Me peame taasvenestamise tõsiselt ette võtma, eriti „vabastatud“ aladel. See peaks olema kogu riigi jaoks esmatähtis. Ajaloolased, kes soovivad minna „separatistide okupeeritud“ piirkonda, on võrdväärsed relvajõududega. Me vajame ajaloolaste „dessanti““ (Бизнес online, 2023).

Sümboolse ruumi ja mälestamisega seotud kombestik ilmestab hästi Vene propaganda narratiive kogu nende eklektilisuses ning hõlmab kohanimede ja avaliku ruumi uuesti kommunistlikuks muutmist (taas võetakse kasutusele asulate, tänavate ja väljakute nõukogudeaegsed nimed ning jälle pannakse püsti Lenini ja teiste kommunismiaegsete tegelaste monumendid), millele lisaks on hakatud okupeeritud alasid mainima Vene ajaloolistes müütides ja kangelaslugudes, millel pole nende piirkondade minevikuga mingit seost. Näiteks võib tuua Aleksander Nevski monumendi püstitamise Mariupoli keskväljakule, kusjuures monument oli eelnevalt „Peterburis pühitsetud“ ja selle alusele kinnitati Vaskratsaniku hobuseraua koopia (Жук, 2022).

Ajaloopoliitika, mis seisneb ajutiselt okupeeritud aladel sümboolse ja vaimse ajaloolise maastiku muutmises ja asendamises, on seega Kremli jaoks vahend, millega luuakse omaenda reaalsust, mida üritatakse laiendada kõvasti kaugemale Venemaa rahvusvaheliselt tunnustatud piiridest.

5. Kokkuvõte

Kremli režiim kasutab Vene-Ukraina sõjas aktiivselt nii traditsioonilisi relvi kui ka laia valikut mittetraditsioonilisi vahendeid, mille hulgas paistavad eriti silma ajaloo- ja mälupoliitika. Selles kontekstis saab kollektiivsest mälust julgeolekustamise objekt, mis muudetakse riikliku julgeoleku osaks. Ajalugu käsitletakse kergestihaavatava valdkonnana, mida tuleb kaitsta „vaenulike tõlgenduste“ eest, ja samas kasutatakse ajalugu tööriistana, et legitimeerida poliitilisi otsuseid, sealhulgas sõjalist agressiooni. Julgeolekustamisega tegelev Kreml kuulutab, et Venemaa ajalugu ja identiteet on ohus, ning levitab seda narratiivi ulatusliku võrgustiku abil, mis hõlmab meediat ja riigi-, haridus- ja kultuuriasutusi. Need kujundavad ühtset ideoloogilist diskursust, milles ajaloomälu kaitsmine on võrdsustatud kogu riigi kaitsmisega. Selle narratiivi raames kujutab Venemaa ennast nii ohvri kui ka vabastajana ning põhjendab agressiooni „ajaloolise õigluse“ taastamise ja müütilise „natsismi“ vastu võitlemisega. Samal ajal kasutatakse ajalugu aktiivselt riigisiseste eesmärkide saavutamiseks. Ajalugu on tööriist rahvusliku ühtsuse loomiseks multietnilises riigis, sest aitab luua pilti sidusast „vene rahvast“, kellel on ühine ajalugu ja saatus. Vene impeeriumi ja nõukogude aja ülistamine, võidu kultus ja restaliniseerimine aitavad võimudel avaliku arvamusega manipuleerida, veenda rahvast valitseva režiimi legitiimsuses ja suruda maha vastupanu. Seda toetab

ka nn ümberpiiratud kindluse mõttemall, mille järgi tembeldatakse kõik teistsugused seisukohad vaenulikuks ja ohtlikuks.

Venemaa mälu julgeolekustamise mudelit iseloomustab Ukrainaga seoses mitu märkimisväärset omadust. Esiteks kujutatakse Ukraina ajaloopoliitikat (sh kommunismi alt vabanemist ja nõukogude pärandi ümbermõtestamist) selle mudeli raamistikus pidevalt julgeolekuohuna, sest see õõnestab venelaste ja ukrainlaste „ajaloolist ühtsust“ ning alavääristab nende ühist minevikku. Teiseks tekitatakse seeläbi legitiimsust: agressiivsust esitatakse vajaliku enesekaitseks ja „ajaloolise õigluse“ kaitsmise vahendina, samas kui „ajaloolised argumendid“ rakendatakse propaganda teenistusse, et nendega asendada rahvusvahelise õiguse põhimõtted. Kolmandaks luuakse selle abil identiteeti – venelaste ja ukrainlaste „ühtsuse“ narratiiviga õigustatakse vene identiteedi pealesurumist Ukraina okupeeritud aladele. Järelikult ei ole tegu ainult füüsilise, vaid ka kultuurilise ja sümboolse okupatsiooniga.

See kõik seab ohtu teised asjassepuutuvad riigid, sest nad võivad toimuvale reageerida nii sobival kui ka sobimatul moel. Selle mõjul algab vaimne võidurelvastumine, mille käigus provokaator meelitab vastased oma mänguväljakule, paneb pideva eskaleerimise abil paika lahingureglid, kaotab ära piiri ohvri ja agressori vahel ning leiutab igasugu ettekäändeid „enesekaitseks“, mis on tegelikkuses agressioon ja okupatsioon.

Venemaa poliitikas ei kuulu ajaloomälu lihtsalt agressiooni juurde, vaid on selle keskne element. Minevik muudetakse tööriistaks, millega sõda mitte ainult ei õigustata ideoloogiliselt, vaid ka otseselt õõnestatakse Ukraina omariiklust, identiteeti ja agentsust. Niimoodi muudetakse ajalugu relvaks, mis on vormilt küll sümboolne, aga mille kasutamise tagajärjed on tõelised ja destruktiivsed.

Kirjandus

- Andrejsons, K. (2022, 22. veebruar). Putin's speech laid out a dark vision of Russian history. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/02/22/putin-speech-ukraine-war-history-russia/>
- Andrii Nekoliak: *“The politics of memory laws can be intense”* [intervjuu]. (2023, 16. oktoober). Asser Institute. <https://www.asser.nl/news/interview-andrii-nekoliak-the-politics-of-memory-laws-can-be-intense/>
- Aprõštšenko 2016 = Апрыщєнко, В. (2016). Память как безопасность. *Новое прошлое*, 3, 86–108.

- Apryshchenko, V. (2018). Memory as security: Images of the past in 2014 national referenda in Europe. V. Strukov & V. Apryshchenko (toim.), *Memory and Securitization in Contemporary Europe* (lk 23–50). Palgrave Macmillan.
- Assmann, J. (2008) Communicative and cultural memory. A. Erll & A. Nünning (toim.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (lk 109–118). Walter de Gruyter.
- Associated Press. (2005, 25. aprill). Putin: Soviet collapse a 'genuine tragedy'. *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057>
- Bakke, K. M., Rickard, K., & O'Loughlin, J. (2023). Perceptions of the past in the post-Soviet space. *Post-Soviet Affairs*, 39(4), 223–256.
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives*. Basic Books.
- Buzan, B. (1991). *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf.
- Dolgova 2022 = Долгова, О. (2022, 22. august). Историческая память Мариуполя будет спасена. *Odna Rodina*. <https://1rodina.ru/article/istoricheskaya-pamyat-mariupolya-budet-spasena>
- Euroopa Parlament. (2019, 19. september). *Euroopa Parlamendi 19. septembri 2019. aasta resolutsioon, millega rõhutatakse Euroopa ajaloomälu tähtsust Euroopa tulevikule (2019/2819(RSP))*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_ET.html
- Faulconbridge, G. (2023, 26. veebruar). Putin casts war as a battle for Russia's survival. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/putin-russia-must-take-into-account-nato-nuclear-capability-state-tv-2023-02-26/>
- Ferris, E. (2022, 27. juuli). How Russia's narratives on Ukraine reflect its existential crisis. *The Royal United Services Institute*. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/how-russias-narratives-ukraine-reflect-its-existential-crisis>
- Gaufman, E. (2017). *Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine Crisis*. Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Hvindadze 2023 = Гвіндадзе, С. (2023, 15. november). «Люди хотят бачити пам'ятник Сталіну». Чому в Росії зникають меморіали жертвам репресій. *BBC NEWS Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0d2rz2e0veo>
- Konstantinova 2024 = Константинова, М. (2024, 18. aprill). Историк: Для Москвы даже «история ДНР» слишком украинская. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/ru/doneckij-istorik-dla-moskvy-daze-istoria-dnr-sliskom-ukrainskaa/a-68851218>

- Koposov, N. (2017). Memory laws in Putin's Russia. N. Koposov (toim.), *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia* (lk 238–299). Cambridge University Press.
- Kutšuk 2020 = Кучук, А. (2020, 28. jaanuar). Историческая политика как один из ключевых факторов в отношениях между Россией и Польшей. *Московское молодежное отделение РОП*. <https://russiancouncil.ru/blogs/mosmolrop/istoricheskaya-politika-kak-odin-iz-klyuchevykh-faktorov-v-otnosheniya/>
- Kuzina 2024 = Кузина, К. (2024, 12. aprill). Фейкові тексти: підручники з історії «ДНР». *Україна Модерна*. <https://uamoderna.com/war/fejkovy-teksty-pidruchnyky-z-istoriyi-dnr/>
- Lenta.ru. (2023, 23. mai). Путин заявил об отсутствии Украины в истории до появления СССР. *Lenta.ru*. <https://lenta.ru/news/2023/05/23/sozdaniee/>
- Malinova 2016 = Малинова, О. (2016, 6. mai). Память о войне: как великая Победа стала «нашим всем» и чем это грозит. *RBC-TV*. <https://www.rbc.ru/opinions/society/06/05/2016/572b1b209a794723991b17bb>
- Malinova 2018 = Малинова, О. (2018). Политика памяти как область символической политики. А. Миллер & Д. Ефременко (toim.), *Методологические проблемы изучения политики памяти* (lk 27–53). Нестор-История.
- Meduza. (2023, 5. jaanuar). Когда война только началась, многие объясняли ее российским ресентиментом. *Meduza*. <https://meduza.io/feature/2023/01/05/kogda-voyna-tolko-nachalas-mnogie-ob-yasnyali-ee-rossiyskim-resentimentom-a-chto-eto-voobsche-takoe>
- Mälksoo, M. (2015). 'Memory must be defended': Beyond the politics of mnemonical security. *Security Dialogue*, 46(3), 221–237.
- Pakhomenko, S. (2022). Geschichte als «Waffe»? Russlands Instrumentalisierung der Erinnerungskultur im Zuge des Angriffskrieges gegen die Ukraine. *Ukraine-Analysen*, 270, 2–5.
- Putin, V. (2008, 18. aprill). Text of Putin's speech at NATO Summit (Bucharest, April 2, 2008). *Unian Information Agency*. <https://www.unian.info/world/111033-text-of-putin-s-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html>
- Putin 2014 = Путин, В. (2014, 4. detsember). Послание Президента Федеральному Собранию. *Kremlin.ru*. <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>

- Putin 2019 = Путин, В. (2019, 11. detsember). Заседание Российского организационного комитета «Победа». *Kremlin.ru*. <http://kremlin.ru/events/president/news/62293>
- Putin, V. (2020, 18. juuni). The real lessons of the 75th anniversary of World War II. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>
- Putin, V. (2021, 12. juuli). On the historical unity of Russians and Ukrainians. *Kremlin.ru*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- Rodin 2022 = Родин, И. (2022, 15. november). Мариуполь признан городом воинской славы. *Независимая газета*. https://www.ng.ru/politics/2022-11-15/1_8590_mariupol.html
- Roe, P. (2005). *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. Routledge.
- Sazonov, V. (2020). Case study: Estonia, Molotov-Ribbentrop Pact, World War II and Soviet legacy. I. Juurvee *et al.*, *Falsification of History as a Tool of Influence* (lk 18–29). NATO STRATCOM COE.
- Topolski, J. (1999). The role of logic and aesthetics in constructing narrative wholes in historiography. *History & Theory*, 38(2), 198–210.
- Vjatrovõtš 2022 = В'ятрович, В. (2022, 31. august). Підручник історії у війні за майбутнє. *LB.ua*. https://lb.ua/blog/volodymyr_viatrovych/527956_pidruchnik_istorii_viyni_maybutnie.html
- Wæver, O. (1995). Securitization and desecuritization. R. D. Lipschutz (toim.), *On Security* (lk 46–86). Columbia University Press.
- Zaszkilniak, L. (2018). Теоретичні проблеми сучасної історичної політики в Україні. *Res Historica*, 46, 365–381.
- Бизнес online. (2023, 13. märts). «Россия должна предложить не мировую революцию, а мировой бунт!». *Бизнес online*. <https://www.business-gazeta.ru/article/586475>
- Ведомости. (2022, 16. aprill). Путин подписал закон о штрафах за отождествление ролей СССР и нацистской Германии. *Vedomosti.ru*. <https://www.vedomosti.ru/society/news/2022/04/16/918407-otozhdestvlenie-rolei-sssr>
- Жук, Т. (2022, 19. oktoober). Спроба стерти пам'ять нації. Як окупанти в Маріуполі знищують частки історії України. *Східний Варіант*. <https://v-variant.com.ua/article/okupanty-v-mariupoli-znyshchuiut-istoriiu/>
- Заседание оргкомитета «Победа». (2022, 15. november). *Kremlin.ru*. <https://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/69836>
- Интервью Такеру Карлсону. (2024, 9. jaanuar). *Kremlin.ru*. <https://kremlin.ru/events/president/news/73411>

- Исторична правда. (2016, 5. november). У центрі Москви встановили пам'ятник Володимиру Великому. *Исторична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/short/581e5221abbe8/>
- «Марш полонених» у Донецьку – воєнний злочин? (2014, 25. august). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26549472.html>
- Министерства просвещения России. (2022, 8. juuli). *Более 5 тысяч учителей из ДНР и ЛНР прошли повышение квалификации в России*. <https://edu.gov.ru/press/5455/boleee-5-tysyach-uchiteley-iz-dnr-i-lnr-proshli-povyshenie-kvalifikacii-v-rossii/>
- Національний інститут стратегічних досліджень. (2015, 13. mai). *Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України. Аналітична записка*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak>
- Первомайськ.Інфо. (2022, 24. märts). Російські окупанти почали боротьбу з книгами, бібліотеками, пам'ятками культури. *Первомайськ. Інфо*. <http://www.pervomaisk.info/?p=18686>
- РИА Новости (2022, 5. mai). В Мариуполе появился памятник бабушке, вышедшей к боевикам с флагом СССР. <https://ria.ru/20220505/babushka-1786898211.html>
- Российское историческое общество. (2022, 12. august). *Отделения Российского исторического общества откроются в Запорожской области и Мариуполе*. *HistoryRussia.org*. <https://historyrussia.org/sobytiya/otdeleniya-rossijskogo-istoricheskogo-obshchestva-otkroyutsya-v-melitopole-i-mariupole.html>
- Российское историческое общество. (s.a.). *Наши приоритеты*. *HistoryRussia.org*. Vaadatud 20. juunil 2022 aadressil <https://historyrussia.org/proekty/nashi-prioritety.html>

SERGII PAKHOMENKO, PhD

Läti Ülikooli majandus- ja sotsiaalteaduste valdkonna vanemteadur, Mariupoli Riikliku Ülikooli politoloogia ja rahvusvaheliste suhete osakonna kaasprofessor ning Kaitseväe Akadeemia ja Helsingi Ülikooli Aleksandri instituudi külalisteadur